

Filozofija kao velika i posljednja borba kod Lava Šestova

Nikola STANKOVIĆ

Sažetak

Autor istražuje kako Lav Šestov u svojim djelima shvaća filozofiju. Došao je do zaključka da se Lav Šestov bori protiv tradicionalnog shvaćanje filozofije i ona mu nije mudroljublje, razmišljanje, nego velika i posljednja borba protiv svega što čovjeku prijete i ugrožava mu život. Borba je to protiv zla, kojemu Šestov vidi izvor u obmani znanjem.

*Glavna zabluda Lava Šestova je što filozofiranjem želi pobijediti i zlo i filozofiju. Nije pravo uočio da je i spoznavanje granica ljudske spoznaje i istodobno nadi-
laženje tih granica, također ljudska sposobnost.*

Uvodne misli

Lav Šestov, s pravim imenom Ieguda-Lejb Švarcman, rodio se u Kijevu g. 1866., a umro u Parizu 1938. godine. Njegov otac Isaak Mojsjevič Švarcman bio je bogati trgovac. Kuća mu je bila sastajalištem umjetnika i pisaca onoga vremena. Tu je početak velike kulture mladoga Lava.

Šestov je najprije studirao matematiku, ali je ubrzo prešao na pravo i diplomirao radom »O položaju radničke klase u Rusiji«. Cenzura nije dopustila tiskati djelo.

Sam je bio nemiran duh i često je putovao u inozemstvo, a svoju buduću suprugu Annu Eleazarovnu upoznao je vodeći turiste po Italiji. Svoju odluku o ženidbi s Anom dugo je skrivao od oca zato što njemu kao Židovu nije bilo drago što mu se sin ženi pravoslavkom.

Filozofiju nikad nije studirao na sveučilištu. Njome se bavio da bi riješio vlastite probleme. Čitav je život napeto osluškivao ima li kod nekog mislioca ono što on traži.

U činjenici nestudiranja filozofije na fakultetu vidi veliku prednost. To i jest razlogom, kako kaže, da je mogao sačuvati »slobodu duha« u čemu, prema njemu, nisu uspijevali oni što završiše neki *cursus philosophicus*.

Slobodan od svih naučenih principa, sustava i bilo kakvih propisanih kriterija što se tiče sadržaja i forme, pisao je što mu se činilo važno. Zato njegov način pisanja ne trpi tradicijom usvojene oblike filozofskog pismenog izražavanja. Ne izlaže sustavno svoje misli, nego se zapliće u labirinte vraćajući se bezbroj puta istom problemu. U pisanju se služi aforizmima,

paradoksimi i neuobičajenim izrazima za filozofiju. Stoga se čitatelj često nađe u nedoumici kako ga razumjeti.

S autorom ove vrste potrebno je dugo se družiti i, kako bi hermeneutičari rekli, postići stapanje horizonata da se odgonetne što želi kazati.

Očekivalo bi se da će filozof, koji je napisao dvanacst svczaka, imati svoje učenike i pristaše, ali koliko je poznato, vjeran mu je ostao samo rumunjski Židov Benjamin Fondane, koji je poginuo u drugom svjetskom ratu.

Šestovu nije bilo čudno zašto nema učenikâ. Njegova filozofija ne želi biti nauk koji bi se mogao poučavati i proučavati. Upravo suprotno od toga, ona želi pokazati granice filozofije kao znanosti. Koliko god to zvučalo paradoksalno, on kao filozof želi pobijediti filozofiju, a napose filozofiju kao znanost. Zato njegovo životno pravilo i jest: »misli kako živiš«, a ne kako je Kierkegaard govorio: »živi kako misliš«. U životu nalazi puno manje logike nego u mišljenju. On pristaje uz život.

Šestov je bio svojevrstan samotnjak i u životu i u mišljenju, a ovo dvoje ne dijeli. Naći razlog zašto je izabrao put samotnosti, nije moguće. Njegovi razlozi ostaju duboko u duši, gdje se po njegovim riječima, sudara pojedinačnost (on) i opći zakoni (i na njima utemeljena objašnjenja), a iz toga za njega proistječe tragedija: opće, naime, nema milosti prema pojedinačnom. Za njega cijela europska filozofija pada na ispitu pred ovim problemom. To je jedna od njegovih glavnih tezâ i prigovorâ tradicionalnoj europskoj filozofiji. Smatrao je da ona nije znala opravdati opstojanje pojedinačnog jer je od početka pošla pogrešnim putem.

Šestov upravlja posebnu pozornost na pismeni fragment iz samog početka europske filozofije u kojem Anaksimander kaže da je »apeiron počelo bića ... i iz čega bića nastaju u to isto i propadaju po nužnosti. Jer one po redu vremena plaćaju kaznu i odštetu jedne drugima zbog nepravde.«¹

Interpretacija ovog Anaksimandrova teksta mogla bi se nazvati vodiљom cjelokupnog filozofskog djela Lava Šestova. Doduše, on se na početku bavi više literaturom nego filozofijom, ali tijekom vremena proučava sve više filozofâ, pa se i njegovo pisanje obogaćuje filozofskim pitanjima, izrazima i problemima. Ne kaţemo »refleksijom«, da mu ne nanesmo nepravdu. Refleksija i spekulativno mišljenje upravo je ono protiv čega se, koliko god to zvučalo paradoksalno, Šestov bori.

1 SIMPLIC. Phys. 24,13 (vgl. A9) ἄ... ἀρχὴν εἴρηκε τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσις ἐστὶ τοῖς οὐσι, καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τὸ χρεῶν διδόναι γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοισ τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν.. Apeiron znači: s kraja na kraj nepremjerljivo, neograničeno, vječno, besmrtno i nepropadljivo. Hrv prijevod uzet iz: DIELS, H., *Predsokratovci*, Fragmenti, I, Naprijed, Zagreb 1983, str. 85. (Tekst preuzet iz: DIELS, H., *Die Fragmente der Vorsokratiker*, I, Berlin 1934.).

Osim filozofijom tragedije, Šestov se bavi egzistencijalnom i religioznom filozofijom. Međutim, sve tri mu se isprepliću u jednu »veliku i posljednju borbu«. A to je njemu ime za pravu filozofiju.

Čovjek tragedije istodobno upada u egzistencijalnu krizu, a traži rješenje u religioznoj filozofiji. Program njegove filozofije od početka je sažet u rečenici: »Boga treba tražiti!«

Sveukupna njegova filozofija ima se pojmiti kao borba za život, za opstanak, za slobodu, za vlastito biće, za čovjeka. Borba je to protiv svega što čovjeka ograničuje, zarobljuje, straši, uznemiruje i na kraju ubije. Zadnji neprijatelj je smrt.

Šestov se rado druži s »misliocima ispalim iz općenitosti«, s onima koji se ne vladaju kao ostala masa koja živi po općim pravilima svagdašnjice. On kao i njegovi junaci - Platon, Plotin, Pascal, Kierkegaard, Tolstoj, Dostojevski, Nietzsche i drugi - žive u blizini smrti i s njom druguju, ali se nje i najviše plaše. Oni vide svijet drukčijim od ostalih ljudi.

Iako su mislioci tragedije njemu bliski, nije zadovoljan s njima kao ni sa sobom. Oni su, istina, susreli beznadnost, očaj, strah i besmisao i započeli borbu na sve ili ništa. Njihova filozofija, prema Šestovu, nije proizlazila iz divljenja u bezbrižnosti i dokolici (otium) kako su govorili stari, nego upravo iz pritješnjenosti ljudskog bića, iz bezizlaznosti, iz tragedije. Njima zamjera Šestov što nisu ustrajali, ili točnije kazano, on utvrđuje da nisu ustrajali. A ni sâm nije siguran je li to smrtniku moguće.

Iako želi obeskrjepiti osnovne principe, na kojima je utemeljeno znanje i mišljenje, kao što su princip kontradikcije i dostatnog razloga, ipak, i on se služi njima da bi se oslobodio svih zarobljenosti i tako sebi stvorio prostor slobode u kojem je život moguć. To je njegova nedosljednost. Svaku pak nedosljednost shvaća kao prkos principu kontradikcije, kao ponovni pokušaj bezizgledne borbe.

Tradicionalnoj filozofiji ne poriče nastojanje da postigne cilj - oslobođenje. Oспорava joj način na koji je htjela pobijediti zlo.

Zato ćemo najprije vidjeti najglavnije prigovore Lava Šestova tradicionalnoj filozofiji, zatim što bi, po njemu, filozofija trebala biti, napokon i ono za što se on bori.

1. Glavni prigovori tradicionalnoj filozofiji

Glavni prigovori Lava Šestova tradicionalnoj filozofiji odnose se na shvaćanje razuma i etike. Misleći na Hegela, veli da se naš razum zanima za opće, a to smo baštinili još od starih Grka. Kaže da se »opće« kroz povijest razumijevalo kao istinsko i stvarno, a pojedinačno »po svom nastanku nečasno, sramotno i iluzorno« (I 248).² Samo naše mišljenje opterećeno

2 Brojevi u zagradama označuju stranicu u originalnom djelu Lava Šestova, a kratica označuje dotično djelo:

je, po Šestovu, teškom bolešću. Navezano je na ideje. Razum je upravo požudan za općim. Da bude još gore, ljudi to ne uviđaju i to stanje im se čini normalnim, misli Šestov.

Za to mu je primjer pojam »čovjek«. Ne može se primijeniti na svakog jednako, jer svaki pojedinac, možda, nema istu metafizičku sudbinu. Treba, dakle, provesti novu kritiku uma, različitu od one koju je proveo Kant. On, naime, nije dokinuo nužnost koja je spojena sa sintetičkim sudovima a priori i u blažem obliku s kategoričkim imperativom.

Da ne bi bilo zabune: Šestov nije protiv razuma i općih pojmova u svagdanjem životu. Korisni su za znanost, a njima se branimo od divljih sila i nagona. Filozofija se ne može ostaviti u tim okvirima. Kaže da se ne može uzeti pojmove iz svagdašnje prakse i primijeniti ih na metafizičku stvarnost.

Čovjek je, imajući veliku želju da razumije svijet, tolike nade stavio u razum da je, po Šestovu, izgubio svaku moć kritičkog stava, čak i prema najslabijim argumentima. Kad je istraživač umoran i ne može više napredovati, »počne tvrditi da je dostigao cilj, da dalje uopće nije moguće ići, da je vrijeme stati i izgraditi svjetonazor« (G 345).

Najžešći prigovor tradicionalnoj europskoj filozofiji od Šestova je taj što je imala preveliko povjerenje u razum kao jedini izvor istine i zadnji autoritet za sva područja. A ovo bi, prema njemu, bilo samovoljno uvjerenje, koje nema nikakvog temelja (G 345).

Ljudski razum u europskoj filozofiji vidi zapravo autonomim: on dikтира čovjeku kako promatrati svijet, što treba cijeniti, za čim težiti, što mrziti i od čega treba bježati. Zapravo se jedino njime može otkriti *ordo et connexio rerum*. Jedino razum prosuđuje »što je istina, a što dobro« (I 370).

1. (Š) *Šekspir i ego kritik Brandes*, S. Peterburg, Šipovnik (1911) s. 285.
2. (D) *Dobro v učenii gr. Tolstogo i Fr. Nišče*. Filozofija i prpoved, Paris, YMCA-Press 1971, s. 209.
3. (N) *Dostoevskij i Nišče*. Filozofija tragedii, S. Peterburg, tip. Stasjuleviča 1909, s. 245.
4. (A) *Apofeoz bezpochvennosti*. Opyt adogmatičeskogo myšlenija, Paris, IMCA-Press 1971, s. 285.
5. (K) *Načala i koncy*. Sbornik statej, Michigan, Ardis 1978, s. 197.
6. (V) *Velikie kanuny*, S. Peterburg, Šipovnik (1910), s. 317.
7. (P) *Vlast' ključej*. Potestas clavium, Berlin, Skify 1923, s. 282.
8. (I) *Na vesach Iova*. Stranstvovanija po dušam, Paris, YMCA-Press 1975, s. 410.
9. (Kr) *Kirgegard i ekzistencial'naja filozofija*. Glas vopijuščego v pustyne, Paris, Dom knigi i Sovremennye zapiski 1939, s. 199.
10. (AJ) *Afiny i Ierusalim*, Paris, YMCA-Press 1951, s. 274.
11. (U) *Umozrenie i otkrovenie*, Religioznaja filozofija Vladimira Solov'eva i drugie stat'i. Paris, YMCA-Press 1964, s. 346.
12. (S) *Sola fide - Tol'ko veroju*, Paris, YMCA-Press 1966, s. 295.
13. (G) »Die Grenzen der Erkenntnis«, *Europäische Revue* (1927), n. 5, 341-348.

Da rasvijetli kakvo povjerenje imaju filozofi u razum, veli da se razumom sve može dokazati. Tako je Descartes u svojim *Meditacijama* dokazivao i Božju opstojnost. Hegel je bio uvjeren »da je samo ono istinito što se prirodnim razumom može potvrditi, a sve da je drugo laž i da ne zaslužuje povjerenja« (P 17). Da potkrijepi spomenutu tvrdnju, citira i Spinozinu rečenicu »kakav si oltar može sagraditi onaj koji povrijedi majestet razuma« (AJ 98), a spominje i Anzelma Canterburyjskog za kojega je »razum sudac i knez svega«, zatim Plotina za kojega je razum počelo svega i sve je on i Platona za kojeg je razumno uvijek bolje od nerazumnoga.

Ova uvjerenja filozofâ Šestov ovako formulira: »Razum je zakonodavac i stvoritelj svega. On čini sve što hoće i kako hoće. Razum je u isto vrijeme prazvor kako istine tako i dobra« (I 370). Šestov istražuje odakle su se takva uvjerenja ušuljala u naš svijet. Zašto je znanost o spoznaji postala opravdanje spoznaje, a etika opravdanje dobra? »Sve se opravdava na veću slavu slučajnog reda i konačno slučajne strukture ideja« (I 159). Jedino svjetlo koje je ostalo filozofima jest razum, a i bogove je razum istjerao iz svijeta i stavio se na njihovo prijestolje kao najviše i posljednje počelo svega. Tako je moć razuma i općih pojmova potpuno zakrila i posvema razorila tajnu bitka.

Sâm bi se Bog morao podložiti razumu. Njegova sloboda sastoji se upravo u tom da se podvrgne redu, redu utemeljenu na očiglednim istinama.

Takva zasljepljenost mora da je, misli Šestov, došla od neke natprirodne začaranosti. Zašto bi inače čovjek sebe tako ograničavao i držao se dokazanih istina kao nečeg zadnjeg, čvrstog, što daje sigurnost, te uvjerenje i znanje o mogućem i nemogućem?

O dokazanim istinama misli da prisiljavaju i uvjeravaju čovjeka da ih prihvati, žrtvujući jednakim mirom živoga čovjeka i živoga Boga. Tu mu dolazi na pamet Senekina izreka: »Ako hoćeš podvrći sebi svijet, podloži se razumu« (I 251). Ovo je za Šestova izraz gospodstva znanja nad svim ostalim, naravno i nad životom.

Procjenjuje da u to nisu uvjereni samo filozofi nego i svi prosječni ljudi, svi ljudi sa zdravim razumom. I za jedne i za druge *ordo et connexio rerum* jest isti i na nebu i na zemlji. Bog je jednom stvorio svijet, a sada se i on klanja njegovim zakonima i ne miješa se u naše krugove. Mi mu to ne dopuštamo. Svojim stvorenjima mora se ropski pokoriti i pokloniti.

Odnos čovjeka prema Bogu reguliran je s »ti moraš«, »treba da«. Tu su spoznaja i zakon na djelu. »Upoznaj samog sebe!« - označuje kao srce europske filozofije. Zakon vidi kao postavljanje granicâ slobodi. Sve razumije kao riješeno kroz opće pojmove, a pojam »dobro« proglašen je Bogom (Tolstoj). Krepost i dobro postali su nadomjestak za Boga.

Vječne i nestvorene istine i iz razuma proistekla moralna načela granice su slobodi palog čovjeka - može birati samo između dobra i zla. Te

istine drži za dobro ograđene načelima mišljenja, osobito principom kontradikcije - svaki pokušaj odupiranja osuđen je na neuspjeh.

Kao što nalazi u europskoj filozofiji da je razum autonoman - sâm sebi zakonodavac - tako je i dobro autonomno. I ono je dobro zato što je dobro, a ne zato jer to Bog hoće.

Ograničenije koje nam stavlja naš razum svojom znanstvenom metodom istraživanja sastoji se u nemogućnosti obuhvaćanja svih pojava u svijetu. Jedna pojedinačna stvar uvijek je bogatija od općeg pojma. Znanstveni opis svijeta ostaje sustavni opis pojava. Ali ima pojava koje ne pašu u sustave. To ograničenije razuma i nije tako fatalno. Mi možemo živjeti u svijetu a da ne znamo sve, a mnogo je puta i bolje da ne znamo sve.

Drugo ograničenje, protiv kojega Šestov ustaje, jest vjerovanje razumu da su granice nužnosti razumom postavljene, nepovredive. Zato se zdravi razum pokušava snaći pomirujući se s nužnošću.

Još gora zabluda znanstvene filozofije sastoji se u stavu da se unutar granicâ koje razum postavlja može naći oslobođenje od zla. To su pokušavali mnogi filozofi - osobito stoici. Zaboravlja se pri tome, upozoruje Šestov, da zlo upravo s ovim granicama ulazi u svijet i njime gospodari. Spoznajom i znanjem ušlo je zlo u svijet. Čovjek je jeo s drveta spoznaje dobra i zla, podsjeća Šestov na Bibliju.

Sâm razum ne može omogućiti oslobođenje od zla, jer bi to značilo i uništenje gospodstva razuma. On, naravno, vjeruje Šestov, nikada neće ustati protiv samog sebe.

Tradicionalna filozofija tražila je utočište kod Boga, ali on je, prema onom kako ga je ona opisala, jednako nemoćan kao i čovjek. I njemu bi bila poslušnost majka kreposti. Emancipirane istine (Leibniz) njemu također diktiraju kako se ima vladati. Ne može ni on djelovati mimo njih.

A da se čovjek vlastitim silama oslobodi zla, bila bi namjera dostojna đavolske oholosti, tvrdi naš autor. Ako se pak grijeh ima definirati kao otpad od Boga, onda za njega nema većeg grijeha od onoga koji su počinili poklonici razuma, koji su ne samo sebi nego i drugima zapriječili svaki pristup tajni, Bogu. Izveli su to sagrađivši zidinu nužnih i nepromjenjivih istina.

Tako najveće mislioce proglašuje najvećim grešnicima, mnogo većim od prosječnih ljudi - više su naime sudjelovali na izgradnji zida koji dijeli Boga i čovjeka.

Zato u našem svijetu, tj. u svijetu Lava Šestova, od Boga nije ostalo ništa. Na njegovu prijestolju vidi razum, koji je poapsolutio sebe i ideju doba. Filozofe optužuje da su ubili Boga, a čovjeka ipak nisu spasili, nego čak zaveli, a staru začaranost još nam utvrdili. Tumačeći zlo u svijetu, nisu ga dokinuli nego mu dali pravo na opstanak. Umjesto borbe protiv zla, priklanjaju se tumačenju što, prema Šestovu, znači opravdanje zla.

2. Što filozofija treba biti?

Filozofiju Šestov ne razumije neovisnom o subjektu koji se njome bavi. Subjekt nije potpuno odvojen od svoje nasuprotnosti tako da bi se o njoj u nekom sustavu mogli izricati potpuno jednoznačni iskazi. Filozofija nije područje zanimanja kao filologija, astronomija ili matematika. Nije djelatnost koja ne bi bila strogo povezana sa životom. Nije čak ni refleksija na ono što opstoji da bi se otkrila istina pomoću zakona razuma. Pravi cilj filozofije nije mu postizanje razumijevanja, nego ostvarivanje života.

Borba za život počinje s njegovom ugroženošću. Kad zakaže apriorna i spekulativna filozofija, kad čovjek pritješnjen zlom upadne u očaj i razočaranje i kad više nema nikakve nade, mogu mu se tek tada, misli Šestov, probuditi zadnje sile za borbu protiv ropstva i prijevare razuma, koji i samu smrt želi protumačiti kao nešto naravno - pojedinačno, naime, u sudaru s općim zakonom ustukne i kapitulira.

Kad spekulativna filozofija vidi kraj svojih mogućnosti i kad skrsti ruke, počinje egzistencijalna filozofija svoju borbu, pokušava nadvladati ono što našem razumu izgleda nenadvladivo (U 321).

Za to su sposobni, prema Šestovu, samo oni posebni mislioci koji imaju dovoljno hrabrosti i čvrstine, ponosa i smjelosti otvoreno pogledati stvarnosti u oči. To su najprije Job, Jeremija i drugi proroci, a tek onda Plotin, Pascal, Kierkegaard, Nietzsche ... Ovi posljednji bili su na putu prema pobjedi i čak blizu njoj, ali nisu ustrajali.

a) Odakle zlo?

Zlo opstoji i Šestov ga ne želi dokazivati. Ono, zapravo, sa sobom nosi sljepilo i zakočenost volje da bilo što učini. Zato se čovjek i prilagođava nužnosti, a jedino spasenje traži u razumnosti. Mudrost kaže da se ne ustaje protiv onoga što se ne može nadvladati. A raditi onako kako mudrost savjetuje, uvijek je bilo kreposno.

Odakle zlo, ako je Bog sve stvorio dobro ili, štoviše, »vrlo dobro«? Šestov se vraća do zemaljskog raja gdje je čovjek zapravo prevaren. Jeo je s drveta spoznaje dobra i zla. Povjеровao je zmiji da će postati kao Bog. Čovjek je tako sâm sebe osudio na spoznaju dobra i zla, a Bog je samo formulirao tu osudu. Čovjek je, dakle, htio povećati svoje snage i posegnuo je za znanjem, a ovo ga je stavilo u granice i točno utvrdilo, definiralo njegove mogućnosti i nemogućnosti, drži naš autor.

Od početka svijeta, za Šestova, jedina prava i iskonska kritika razuma jest *Legenda o Istočnom grijehu*. Biblijski način razmišljanja da je Bogu sve moguće i spekulativni način mišljenja, gdje su sve mogućnosti i nemogućnosti izmjerene, borili su se i bore se u europskoj filozofiji, ali uvijek

je pobjeđivala i pobjeđuje spekulacija nad objavom. Atenu uvijek vidi kao pobjednicu nad Jeruzalemom.

Ali sama činjenica da je *Legenda o Istočnom grijehu* do nas doprla – naravnim putem nije mogla doći jer razum ne bi ustao protiv sebe – daje Šestovu nadu da će jednom biti i prihvaćena.

Ovdje se pokazuje njegov optimizam, iako bezbroj puta ponavlja da će Atena, predstavnik spekulativnog mišljenja, uvijek pobijediti. Njegovo »uvijek« može imati iznimaka. I to je sredstvo njegove borbe.

b) Sredstva i metode borbe protiv zla

Iako na ulazu u naš svijet stoji natpis »Lasciate ogni speranza!«, poziva Šestov na borbu, koja je prema ljudskom razumu apsurdna i već unaprijed osuđena na propast. Ipak se u ljudskom tubitku treba odigrati borba za posljednju tajnu. U njemu bi trebalo pronaći sredstvo koje bi uništilo zlo.

Apsurdnost te borbe je u tom što je takovo sredstvo moguće posjedovati tek kad je čovjek slobodan od zla. Šestov to zna. Zna da je i on baštinik pâda, pali čovjek, nemoćan, začaran, klanja se nužnosti, razočaran, pobijeđen, iznemogao, čovjek koji spava i sanja da treba nešto učiniti, a ne može ni prstom maknuti. Ipak on podiže beznadnu i očajničku borbu protiv baštine prvog grijeha. On, koji je protiv svih pravila i načela, ima jedno načelo, a ono bi glasilo: ako se nužnost ne može pobijediti, ne moraju joj se himne pjevati.

Postoji, ipak, jedno »možda«, koje daje nadu dolaska u obećanu zemlju, gdje nema »nikakva znaka nesavršenosti, nedostatnosti, pogrešnosti i grešnosti« (Kr 9). Put u obećanu zemlju ne vodi kroz običnosti. Ovdášnji zakoni ne vrijede na okrajcima bitka, gdje vlada neizmjerni očaj. Obuzet ovim očajem, nada se Šestov, čovjek je kadar uzdignuti oči prema posljednjoj istini.

Da bi se u čovjeku otkrila ta sposobnost, potrebno je učiniti jednu vrstu duhovnih vježbi, koje će nas (opet njegov) »možda« dovesti do vjere da je sve moguće, da se ide a da se ne pita kamo, da se ne okreće, ali da se bude siguran: tamo je obećana zemlja kamo se stigne. Za njom naš autor žudi svim svojim bićem.

»Obećanu zemlju«, u kojoj se nalazi posljednje vrelo Istine, traži s onu stranu granica znanja i načela na kojima je ono utemeljeno.

U našem znanju otkriva samo dvije dimenzije. Na istoj razini nalazi zdravi ljudski razum i znanstveno mišljenje. U ovoj se dimenziji čovjek dugo borio i bori se za svoje spasenje, ali neprestano doživljava nove neuspjehe i razočaranja. U dimenziji utvara i fatamorgana ne može se ostvariti novi svijet ili povratak u zemaljski raj.

U čovjekovoj samovolji javlja se prkos protiv diktata razuma. Šestov se nada da ne mora biti sve tako kako razum diktira. Naime, do čovjeka katkad dopre naznaka prvobitnog stanja iz zemaljskog raja. Očituje se čudesnim događajima ili objavom koja od vremena do vremena potrese ovosvijetskim okameninama.

3. *Za što se bori Šestov?*

Misli kod Šestova nisu sustavno poredane i razdijeljene. Sve je isprepleteno. Prva i posljednja misao jedne njegove knjige jednako mogu stajati u sredini, a da se ne primijeti nikakvo brkanje redosljeda. Ta on se upravo bori protiv slijednosti i pravilnosti. Smetaju mu »slobodno« misliti.

Usprkos svim ropstvima kojima je čovjek podvrgnut od prvog pada, a ovo mu je stanje postalo kao druga narav, upućuje Šestov na jednu čežnju u čovjeku za prastarom, prvom i pravom slobodom. Čovjek osjeća da mu je sloboda po nekom ili nečem zakočena ili, bolje rečeno, oduzeta. Zato je na razne načine pokušava zadobiti. Po uvjerenju našeg autora takvi su pokušaji morali propasti zato što se nije tražilo na pravom mjestu.

Na slobodi o kojoj je ovdje riječ, ne prepoznaje ništa slično s »ropskom« slobodom koja može birati samo između dobra i zla.

Nova sloboda ili ona iskonska u sebi sadrži protuslovlje. Šestov uspo-ređuje sadašnje stanje sa stanjem spavanja. Pa ako nam i dođe sumnja da stvarnost koju živimo nije prava, nego san, prijevara i iluzija, osjećamo istodobno besmislenost i ludost te u sebi samoj protuslovne misli. Bojimo se nove slobode jer nije zaštićena principom kontradikcije.

Šestov preporučuje novu kritiku razuma a nju nalazi u Post 2,16-17: »Sa svakog stabla u vrtu slobodno jedi, ali sa stabla spoznajе dobra i zla da nisi jeo! U onaj dan u kojem s njega okusiš, zacijelo ćeš umrijeti!« To je Šestovu prava kritika razuma. Neumorno je ponavlja. Ne preza ni pred najvećim paradoksom, paradoksom potkopavanja samih načela mišljenja (AJ 135).

Tom kritikom, kad bi se provela, zadao bi smrtni udarac filozofiji i konačno dospio s onu stranu razuma i spoznajе, s onu stranu dobra i zla, s onu stranu istine i laži, tj. dospio bi u obećanu zemlju. Šestov dobro zna da se naš razum tomu opire. Za nj to znači pravi paradoks, najveći besmisao i potpuni apsurd.

Ne postupi li pak tako, prepustio bi čovjek posljednju odluku o svojoj slobodi i egzistenciji slijepoj i gruboj nužnosti. Na to Šestov ne može pristati. Zašto bi neživi otrov bio jači od živog Sokrata?

Sloboda i istina koju traži Šestov mora imati osobni izvor, dakle, osobu koja je slobodna i ničim vezana. Ta živa osoba mogla bi se brinuti za čovjeka-osobu i s njime se susresti.

Neosobne i u općim pojmovima i sudovima izrečene znanstvene istine, kao ni sama znanost, ne brinu se o onom što se događa u čovjekovoj duši, upozoruje Šestov. U filozofiji, kako shvaća naš autor, radi se o čovjeku, a ne o neosobnim, mrtvim, nestrastvenim i neosjećajnim, vječnim i nepromjenjivim zakonima koji podčinjaju ljudski život. Filozofija kao znanost, po njemu, samo konstatira i tumači ljudsku propast.

Sloboda, pak, za kojom teži naš autor, nije omogućavanje izbora između dobra i zla, nego sila i snaga koja ne dopušta zlu da uđe u svijet. No, traženje ove slobode slično je traženju skrivenog blaga. Blago se ne može otkriti točno određenim metodama. Isto tako ovdje na zemlji nije moguće jednom zauvijek doći u posjed prave slobode - Abraham je sišao s brda i odmah pretvorio slobodu u zapovijedi, u zakon. Ona se, međutim, daje onomu koji vjeruje u neistražive putove Gospodnje. Njezine se istine »slobodno daju i slobodno primaju, one se ni pred kim ne opravdavaju, niti se potvrđuju, ne straše se nikoga i nikoga se ne boje« (AJ 262).

Zato je za našeg autora individualno-pojedinačno veće od općeg u kojem je čovjek tražio čvrstinu i utočište, a ono je zapravo bilo njegova propast. Čovjek je tako upropastio i objavljene istine ako ih je stavio pod zaštitu principa kontradikcije. To je, po njemu, razlog da Biblija tako teško postaje našom istinom. Ne samo što čovjek ne prihvaća objavljene istine, nego je svaki pojedinac u opasnosti da postane uništavateljem objave, mirno je pretvarajući u nešto drugo, a sve to prema slici svoje pale naravi.

Vjera u objavljene istine ima zadaću i snagu probiti granice nemogućnosti i tako postati temeljem praiskonskoj slobodi. Nikako Šestovu nije nepoznata apsurdnost probijanja granice nemogućnosti. Ono što je nemoguće, po razumu je nemoguće. Upravo snagom apsurdna Šestov hoće buditi na novi život. Želi potaknuti traženje onog najvrednijeg, ili, kako kaže Biblija, jedino potrebitog, ili kako je napisao u knjizi *Tolstoj i Nietzsche* - »Boga treba tražiti«.

Naš autor traži filozofiju koja bi pošla od objavljenih istina koje mogu izdržati bez dokaza. Prednost Abrahama bila bi upravo u tome što on ide a da ne zna kamo će doći (U 43).

Šestov je potrošio čitav svoj vijek uzvikujući (a treba vikati makar i u pustinji, misli on) da su Bog, Sv. pismo i vjera, kojom se prihvaćaju, prvi temelji slobode. Vjeru je čak poistovjetio sa slobodom. »Vjera je sloboda«.

Veliki ljudi Sv. pisma daju primjer vjere, da se Bog brine za svakog pojedinca, da će osobni Bog trijumfirati, a ne mrtvi zakoni.

Vjera je za njega stvarna sloboda iz koje je proizašlo ono biblijsko »i bi dobro« i veliko obećanje »ništa vam neće biti nemoguće (U 282). Zato na biblijskom Bogu ne nalazi nikakve sličnosti s nepromjenjivim bogom spe-

kulativne filozofije. Umjesto razumskih dokaza, spominje Šestov trube, sijevanje i grmljavinu (usp. AJ 104/5).

Samo Bog može svojom grmljavinom potresti kriterije našega znanja. Čovjek se straši da će biti uništen zajedno sa svojim kriterijima. Bolno je to, kaže Šestov. Čovjeku se to čini kao da mu rastavljaju kosti od tkiva.

Strašno je teško ostvariti vjeru, ali je krajnje potrebno za spasenje čovjeka. Da je Job poslušao savjete svojih prijatelja (predstavnik spekulativne filozofije i zdravog razuma), ne bi postao dionikom onoga što se čini nemogućim i spekulativnom mišljenju i samom zdravom razumu.

Ukratko

Najdublji smisao borbe Lava Šestova protiv zla sastoji se u tome da on želi pobijediti sve na što se čovjek oslanja, u što ima povjerenje, osim Boga. Ulogu sigurnosti mogu izvršiti čovjekove vlastite snage i sredstva koja mu stoje na raspolaganju i pomažu mu da se na bilo koji način osjeća spokojan. Jesu li to materijalne ili duhovne sile, nije važno. Važna je uloga.

Zapravo, čovjek ne raspolaže nikakvim sredstvima koja bi mu mogla osigurati spasenje. Sve u što se pouzdaje, iluzija je, sebezavaravanje i utvara. Spasonosno razočaranje nastaje kada čovjek izgubi sigurnost u sebe. Što je beznadnost i razočaranje dublje, to je čovjek sposobniji pouzdati se u Boga i zavapiti iz dubine: »De profundis ad te Domine clamavi.« To se može dogoditi kad čovjek, ljudski gledano, izgubi svaku garanciju.

Ne bori se Šestov protiv razuma i morala, protiv znanja i kreposti u svagdanjem životu. One nas zaštićuju od slijepih sila i divljih životinjskih instinkata. Ali kad je riječ o filozofiji - borbi, ne pridaje im nikakvu vrijednost. Jer one, ako se poapsolute i pobožanstvene, postaju najfiniji oblici ljudske prijevare. Šestov se bori protiv svega što se postavlja na mjesto Božje. Njegova vika u pustinji poziva čovjeka na najveći napor, da se probudi i da u onom vidi svoju propast u čemu je do sada gledao svoje spasenje.

Nekoć je nešto otrgnulo čovjeka od Boga. U tom Šestov ne vidi nešto realno egzistirajuće, jer sve što je Bog stvorio bilo je dobro. Jedno drugo počelo nastajanja jednostavno ne može opstojati. Jedina mogućnost koja ostaje jest da je, po Šestovu, čovjek pogriješio, tj. htio je postati jednakim Bogu. Čovjek je od svih Božjih darova izabrao znanje, a s njegovim granicama, kao prijevara, ušlo je zlo u svijet.

Zato Šestov pokušava svim raspoloživim sredstvima uzdrmati ljudsko znanje, tj. tlo na kojemu se zasniva njegova sigurnost. Tome teži njegova šetnja po ljudskim dušama, njegovo traženje tajne, koje ljudski razum ne može shvatiti, njegov pohod onima koji više nemaju nikakve nade, onima koji žive u bestemeljnosti.

Nema, doduše, sigurnosti da će njegovi junaci iz dubine razočaranja Boga zazvati, i da će prihvatiti objavu u Sv. pismu kao Objavu Božju, tj. ostvariti vjeru kojom je moguće i brda prenositi – čudesa činiti. Naš bi autor želio scbe tako osloboditi da bi bio kadar slobodan stupiti u odnos sa slobodnim Bogom.

Ostvarenje vjere Sv. pisma ostvaraj je slobode i stvarnosti čovjeka iz raja zemaljskoga. Zato bi Šestov htio vjerovati poput Joba i izići iz onoga stanja i krenuti poput Abrahama, a da ne zna kamo. Zna jedino da mu znanje donosi ograničenje i ropstvo.

Po njemu zadaća je boriti se i budan čuti Božji poziv »Abrahame«, i odgovoriti »Ovdje sam« (Post 22,1).

Završne refleksije

Valja imati na umu da je filozofija Lava Šestova ostala na razini filozofije njegovih junaka koji se, prema njemu, nisu uspjeli osloboditi od zla. Ni njegova filozofija ne može biti prikladno sredstvo da nas oslobodi od zla. Unatoč svoj nelogičnosti ona je proizvod mislećeg duha. I ona ostaje u dvodimenzionalnosti ljudskog mišljenja. Bori se u ime vjere, a vjeru ne može ostvariti.

Boreći se protiv svih pravila, imao je Šestov svoja pravila u koja ne sumnja. Jedno od njih je: »Nužno je da sumnja postane stalna stvaralačka snaga« (A 91). U posljednjim pitanjima za njega i nema ništa sigurno (usp. I 269). On upravo kao da trijumfira ponavljajući kako se o Bogu ne može ništa sigurno reći. No, ipak se čini da Bog za njega jednostavno jest, iako više razmišlja o traženju nego o nađenom Bogu.

Njegova nedosljednost ističe se napose u primjeni razuma u borbi protiv kompetencija razuma. Drugim misliocima prigovara nerazumnost prizivajući razum u pomoć. Ako želi biti dosljedan, morao bi šutjeti - zapravo ne bi smio govoriti. Mogao bi samo jecati, vikati i proklinjati, ali pozivati se na razum i logiku ne bi smio. Sam kaže da »filozofija nema ništa zajedničko s logikom«. Svojom filozofijom, koja apsurdno pjeva himne, htio bi nas odvesti u beskrajno more fantazije i fantastičnog gdje je sve jednako moguće i nemoguće. Za njega je moguće sve ono što Bog kao gospodar istine samo poželi, ne obazirući se na mogućnosti i nemogućnosti.

Jednostavno rečeno: Šestov je problem za filozofiju. Svaki dijalog s njim okreće se u monolog. Filozofirajući bori se protiv filozofije (Berdjajev). Za Margolina on je principijelni i profesionalni antifilozof.

Mogli bismo na kraju reći da naš autor uviđa i ističe poteškoće filozofskog govora o posljednjim tajnama i zagonetnostima svega opstojećega. Uviđa da se o posljednjem ne može govoriti na isti način i istim jezikom

kao što se govori o stvarima svagdanje uporabe. No, sâm se bori da ono što se rijetko probija u naše iskustvo, postane svagdanjim iskustvom. Zna da je to paradoksalno. Ono čega su rijetki ljudi u rijetkim momentima dionici, nije moguće poopćiti. Čim se to poopćí, izgubi se. A život u općenitosti za njega nije pravi život, jer njim vlada obamrlost i uzetost duha koja se prikazuje kao potrebna i nenadvladiva.

No ako bismo pomislili da bi u analogiji za Šestova bio spas, tek bismo onda naišli na pravi otpor. Rekao bi nam da ništa nismo razumjeli: Nema nekakve sličnosti između našeg svagdanjeg iskustva s rijetkim sudioništvom nekih izvanrednih ljudi u objavi istina nezaštićenih argumentima. Ističe da su to ne prinuđujuće istine koje se slobodno daju i slobodno uzimaju.

Šestov, zacijelo, nije znao prikladno izraziti razliku između kategorijalnog i transcendentalnog iskustva. Da je na to bio upozoren, možda bi mnoge njegove potcškoće bile riješene. Jasno je da se ne može na isti način govoriti o spoznajama pojedinih točno određenih predmeta i uvjetima mogućnosti takvih spoznaja, kako to naglašava današnja filozofska znanost o Bogu kao transcendentalna teologija.

U jednom Šestov ima pravo: »Boga treba tražiti!«

PHILOSOPHY AS THE GREATEST AND LAST BATTLE IN THE WORK OF LAV ŠESTOV

Nikola Stanković

Summary

The author discusses the approach to philosophy in the work of Lav Šestov. He has come to the conclusion that Lav Šestov struggled against the traditional conception of philosophy and considered it not as love of wisdom, of reflection, but as the greatest and last battle against everything threatening and endangering human life. It is a struggle against evil which Šestov assumes to spring from the delusions of knowledge.

Šestov's main mistake is to wish to conquer evil and philosophy by philosophizing. He has failed to grasp that simultaneous comprehension of the limits of human cognition and the crossing of these limits also represent a human capacity.